

TRIADA EXPLICATIVĂ ȘI VOLUNTARISMUL ȘTIINȚIFIC

Conf. Dr. G.G. Constandache

Aceste cuvinte subliniază interesul nostru privind oferta generoasă a Dr. Dan Farcaș, care propune o înnoire metodologică pentru Științele de Graniță. Dar ce sunt Științele de Graniță, aveți dreptul să întrebați.

Într-adevăr, fiecare autor își definește problema și își alege o soluție în avantajul intențiilor sale. Dan Farcaș situează Științele de Graniță în intervalul ce separă/unește cercetarea savanților cu viziunea metafizicienilor... (21) considerat „zonă a nimănu”.

A. Știința va declara că astfel de fenomene nu există sau (în cel mai bun caz) că nu intră în sfera sa de **competență**, deci „nu are nimic de spus” despre ele. Astfel, știința **ignoră** pur și simplu domeniul întinse ale realității pe care nu le poate aborda cu instrumentele sale încărcate de glorie. Însă prima lectură pare să decepționeze: lărgirea metodologică promisă în cele 40 de teze și alte 13 în supliment se împotmolește la teza nr. 35.

B. „**Nu** poate exista o știință a fenomenelor voluntare, conceptul fiind o contradicție în termeni. Principalul merit (sine qua non) al unei teorii științifice este capacitatea de a prezice noi adevăruri (care vor fi sau nu validate în viitor): dar cum am putea realiza oare o previziune a unor lucruri funciarmente imprevizibile?”

Dacă prima lectură ne-a pus în impas, ce trebuie să căutăm la o eventuală reluare? Mai întâi, va trebui să stabilim ce înțelege Dan Farcaș prin **știință** în general. Care paradigmă a științei nu-l mulțumește și din ce punct de vedere, apoi unde își îndreaptă atenția pentru viitor? Pe scurt, și astfel dăm lămurire titlului nostru, dacă există determinism științific și probabilism științific, de ce să nu fie și un voluntarism științific? De exemplu, în cultura română aflăm de elemente de voluntarism științific la C. Rădulescu Motru în psihologie și la D. Gusti în sociologie.

La o lectură atentă, regăsim în succesiunea argumentării tezelor lui Dan Farcaș triade explicative

ce amintesc de Hegel (teză-antiteză-sinteză) sau C.S. Peirce (primaritate, secundaritate și terțiaritate).

Voluntarismul reprezintă o teorie ce acordă prea multă pondere voinței umane, ca factor în istorie. Este și o metafizică ce consideră că adevărata natură a realității este voința oarbă și atotputernică (A. Schopenhauer).

Poziția voluntaristă în **teoria cunoașterii** privește rațiunea și intelectul ca fiind supuse voinței, care intervine în orice judecată. Așadar, voluntarismul insistă asupra actului și a responsabilității subiectului care face afirmația. În psihologie, voluntarismul constă în a ne considera responsabili în toate stările, ideile sau sentimentele noastre (J.P. Sartre).

Voința identificată cu fluxul vital, care se opune rigidității și caracterului abstract al rațiunii, este invocată și de alți gânditori, ca Nietzsche, Dilthey, Bergson și Blondel...

Amintim că Determinismul este doctrina potrivit căreia orice eveniment are o cauză. Explicația obișnuită dată determinismului este că pentru orice eveniment există o stare antecedentă legată de el, astfel încât, dacă antecedentul ar exista și evenimentul totuși nu s-ar produce, am asista la încălcarea unei **legi a naturii**. Dar mulți consideră că aceasta este o speculație pur metafizică și **nu** are nici o implicație asupra posibilității noastre de a prezice, în principiu, evenimentul. Se presupune adesea că dacă o acțiune este punctul final al unui lanț causal, adică este determinată, iar cauzele pot fi urmărite înapoi în timp până la evenimente pentru care nu se poate concepe că agentul ar fi responsabil, atunci agentul nu este responsabil pentru acțiune.

Altă doctrină interesantă pentru discuția noastră este Probabilismul. Potrivit acesteia, în anumite domenii ale științei sau eticii putem avansa ipoteze cu un grad rezonabil de probabilitate, fără a fi capabili să obținem cunoaștere. Probabilismul are o poziție mediană între concepția mai dogmatică potrivit căreia putem obține certitudinea prezicerii (Determinism) și respectiv concepția mai sceptică potrivit

căreia nu putem nici măcar să avansăm probabilități pentru o acțiune (voluntarism).

Dan Farcaș exprimă în trei teze, îndeosebi, concepția sa despre cunoașterea științifică, teorie științifică și bază a teoriei științifice.

Cunoașterea realității se numește **cunoaștere științifică**, dacă este realizată concomitent la nivelul (2) verbal și (3) logic, deci dacă au fost îndeplinite patru condiții: (a) au fost puse în corespondență **două lumi**: o latură, un aspect sau o parte a lumii reale cu o lume ideală construită să fie adecvată acestei părți, (b) asupra acelei **lumi reale** s-au făcut observații, experimente și s-au enunțat în consecință adevăruri pe care le putem numi adevăruri reale, (c) ele corespund – folosind dicționarul – unor **adevăruri ideale** în lumea ideală, (d) în **lumea ideală** se pot prevedea noi **adevăruri** ideale care „traduse“ se pot dovedi (sau nu) adevăruri reale inedite.

Mecanismul „ideal-real“, care stă la baza teoriilor științifice, reflectă un „**acord paradoxal**“ (cum l-au numit unii) între realitate și lumile ideale. Dar acest „acord“ nu este niciodată perfect. Din acest motiv, s-ar putea ca uneori adevărurile reale „prezise“ de teorie să nu se confirme. În această situație, lumea ideală și teoria abstractă construită asupra ei vor fi puse sub semnul întrebării.

Relația dintre nivelul (2) verbal și (3) logic, deci relația lume reală – lume ideală ca și diviziunea experimentabil – neexperimentabil permit o clasificare a teoriilor după cum urmează:

- teorie **științifică**, dacă predicțiile teoriei abstracte se pot confirma sau infirma în lumea reală, deci dacă se referă măcar în bună parte la realitatea experimentabilă.
- teorie **metafizică**, dacă principalele sale abstracții și adevăruri ideale pot fi puse în corespondență doar ca o realitate neexperimentabilă.
- teorie **abstractă autonomă**, dacă teoria se referă doar la o lume ideală, fără să-și propună să fie pusă în corespondență cu realitatea (experimentabilă sau neexperimentabilă).
- teorie **gratuită**, dacă adevărurile sale ideale, inclusiv cele prezise, nu pot fi puse în corespondență, nici nemijlocit, nici prin consecințe, cu realitatea.
- teorie **sterilă** (lipsită de valoare), dacă teoria abstractă este incapabilă să genereze predicții interesante.

Paradigma științei ce se cere lărgită/inlocuită este menționată în mai multe teze de Dan Farcaș, uneori cu **observații critice**.

Coerența logică, simplitatea, ori frumusețea, inclusiv matematica, nu sunt inerente adevărului sau teoriilor, deci nu pot constitui călăuze spre adevăr. Aceste trăsături sunt însă caracteristice construcțiilor minții umane destinate cunoașterii realității.

Matematica sau logica nu pot descrie orice aspect al realității.

Cuvântul, logica și matematica sunt doar o parte din instrumentele umane ale cunoașterii. Ele sunt funciarmente limitate în posibilități. A reduce filosofia la studiul lor, în credința că ele ar conține încifrate țesătura ontologică a realității este o rătăcire către o „filosofie minoră“ sterilă.

Paradigma mecanicistă are un domeniu de aplicare limitat la unele fenomene fizice sau chimice. Credința că în toate domeniile cunoașterii științifice, chiar și în domeniile vieții, creativității, societății etc., se pot aplica modele de tipul celor din mecanică este falsă.

Omul dispune de **liber arbitru**; în consecință nu poate fi acceptat modelul mecanicist care presupune că toate fenomenele sunt deterministe. Liberul arbitru implică **responsabilitate**.

Din punctul de vedere al statisticii, trăsătura de bază a unui fenomen voluntar este capacitatea de a fi imprevizibil, nu doar în act, ci și în repartiție.

De altfel, consider că trebuie să adere la poziția următoare: „funcția specifică a cuvântului **adevărat** este de a confirma, a afirma sau a reafirma o aserțiune ca fiind ceva pe care vorbitorul este fără rezerve să o susțină“ (p. 295, idem, *Introducere modernă în filosofia moralei*, Ed. Științifică, 1972). Într-adevăr, O'Connor estompează distincția dintre judecata de valoare și enunțul de existență: „Motivul care vin în sprijinul enunțurilor de **existență** au tendința, pe măsură ce se acumulează, să stabilească faptul, în timp ce motivele care vin în sprijinul judecăților de **valoare** tind doar să formeze o decizie.“

REZULTAT LA TEZE DIN NOTE

Dan Farcaș redescoperă în *Note la tezele* sale problema centrală în filosofie sub forma ce amintește de vocabularul lui T. Kotarbinski (*Tratat despre lucrul bine făcut*): „De ce există lucrurile în loc să nu existe?“

Am spus redescoperit, deoarece se știe că la începutul secolului XX, M. Heidegger a comentat în lucrarea ce-l va face celebru (*Ființă și Timp*) întrebarea: „De ce este mai curând ceva decât nimic?“. Ontologia se revarsă în gnoseologie la Heidegger,

care ajunge la formula: „A cunoaște înseamnă a interpreta ceea ce se află dincolo de aparențe.“ (*Problema esenței adevărului*).

Răspunsul poetic la întrebarea dată este bine cunoscut; cele două forțe care susțin Universul sunt Iubirea (Concordia) și Ura (Discordia)...

Răspunsul filosofic, la fel de bine cunoscut, în variantele de la începutul Antichității grecești; cele două școli opuse ale presocraticilor. Pentru Zenon din Elea, Totul e Unul, iar neființa nu există. Principiul identității a fost contestat prin cel al contradicției de către Heraclit din Efes. Pentru el, „Războiul e tatăl tuturor lucrurilor sale“ sau „Din contrarii se naște cea mai perfectă armonie.“

În perspectiva voluntarismului această întrebare centrală se poate reformula astfel: „Ființa, Neființa, ce s-alegi?“, ca în piesa *Hamlet*. Sau în clasică traducere a replicii celebre: „A fi sau a nu fi, aceasta e întrebarea!“. Însuși Shakespeare își va da răspuns într-unul din Sonete.

„– Nu pot să mor...

Iubirea cui s-o las?“

Amintim, din plăcerea asociativității, alte formulări. O sentință de la o mănăstire de călugări: „Dumnezeu e ajutorul meu și nimic nu-mi va lipsi.“ În final, un aforism cinematografic (replica lui Robert Redford): „– Mă iubești... Atunci nimic nu-mi lipsește.“

Vom risca o asociere a imprevizibilității ce definește ființa voluntară (omul) la Dan Farcaș cu experiența lui Albert Camus: necesitatea de a ține seama de locul iraționalului în lume contribuie la precizarea noțiunii de absurd... Absurdul se naște din confruntarea acestei lumi și a dorinței umane de claritate și raționalitate. Opera de artă „se naște din renunțarea inteligenței de a raționa concretul“, altfel spus, „dacă lumea ar fi clară, arta nu ar exista“ (*Mitul lui Sisif*).

Revenim. Așadar, de ce există mai curând ceva, decât nimic? Întrebarea privește Existența, pe care Hegel, de exemplu, o considera „devenire“, adică trecerea permanentă de la nimic la ceva; de la neant la ființă, va spune ulterior J.P. Sartre.

În cuvintele lui Dan Farcaș am putea încerca să răspundem astfel: „se întâmplă așa“ deoarece avem în lume **determinism** sau raporturi de cauzalitate, **probabilism** sau evenimente statistice, iar **voluntarismul** înseamnă emergență, sinergie și în ultimă instanță creativitate. Iată trei tipuri de fenomene, adică **ceva** și nicidecum **nimic**, în realitate. Dacă individual trebuie gândit mereu în relație cu alții, cum scria Heidegger, „impersonalul este, în ființa sa, preocupat în mod esențial de caracterul mediu... Promovarea caracterului mediu în prescrierea a ceea ce se poate și se cuvine a fi întreprins, veghează asupra oricărei excepții care caută să iasă în evidență“ (*Ființă și Timp*, 1994, București). Iată o observație remarcabilă, ce merită să fie integrată în perspectiva pe care am numit-o Voluntarism științific, îmblânzind scepticismul lui D. Farcaș din teza 35.

Încheiem cu sugestii pentru a soluționa alte întrebări din Notă. Este vorba despre probleme cu suprapuneri în plan teologic. Dar este loc pentru Voluntarism peste tot. În etică, voluntarismul admite că voința sau dorința este creatoare de valori, dar poziția se numește, de obicei, proiectivism sau emotivism. Poziția teologică conform căreia toate valorile sunt ca atare întrucât au fost alese de Dumnezeu, reprezintă un voluntarism sui-generis. Totodată, voluntarismul în **teologie** reprezintă poziția fideistă pentru care este legitim să crezi deoarece este legitim să dorești aceasta. Întâlnim această poziție la Pascal, Kierkegaard și la W. James (pragmatist).

Protagoras: „*Omul e măsura tuturor lucrurilor,
A celor care sunt pentru că sunt și
A celor care nu sunt pentru că nu sunt...*“

DAN. D. FARCAȘ

Ce există

- 0 – noi înșine, ca subiect cunoscător
- 1 – Realitatea, lumea reală (influențe)
- 2 – imagini și modele ale Realității
- 3 – Realitatea cuprinde subiecții cunoscători
- 4 – limite în cunoaștere
- 5 – canale și instrumente cognitive
- 6 – corespondență neverbal-verbal
- 7 – sens ca relație verbal-neverbal
trăiri conștiente verbalizate

Ce nu există

- 4 – cunoaștere perfectă
- 6 – gândire numai verbală
- 7 – sens fără corespondență
trăiri inconștiente verbalizate

<p>8 – limitări compensate reciproc
înțuiție sinergică</p> <p>9 – niveluri de reflectare umană: neverbal, verbal
și logic</p> <p>10 – vocabular de abstracții și dicționar de
corespondență real-ideal (verbal-logic)</p> <p>11 – logică și matematică instrumente pentru
predicții</p> <p>12 – procustizare prin abstractizare</p> <p>13 – cunoaștere științifică, teorie și metodă
științifică</p> <p>14 – acord paradoxal ideal-real (baza teoriilor
științifice)</p> <p>15 – teorii alternative, până există un experiment
crucial</p> <p>16 – realitatea experimentală și neexperimentabilă</p> <p>17 – teorii științifice, metafizice, abstracte
autonome și gratuite sau sterile</p> <p>18 – unitatea cunoașterii umane</p> <p>19 – teorii plauzibile</p> <p>20 – pluralitatea teoriilor/divergența</p> <p>21 – zona nimănui între știință și metafizică</p> <p>22 – științe de graniță, teorii pseudoștiințifice,
epistemologie paranoică</p> <p>23 – cunoaștere globală cu cele trei niveluri</p> <p>31 – liber arbitru uman și responsabilitate</p> <p>32 – mișcare fizică și chimică deterministă și
probabilistă</p> <p>33 – fenomene reale deterministe, probabiliste și
voluntare</p> <p>34 – fenomen imprezvizibil/voluntar în statistică</p> <p>36 – sinergie, principiul emergenței opus celui
creaționist</p> <p>38 – acte voluntare datorate minții ce acumulează
multe instrumente de cunoaștere</p> <p>39 – creativitatea generatoare de soluții inedite
e voluntară</p> | <p>8 – cunoaștere totală în cuvânt,
logică și matematică</p> <p>9 – ruptura verbal-neverbal</p> <p>11 – identitate verbal – logic</p> <p>18 – realitate compartimentată</p> <p>19 – experimente cruciale</p> <p>20 – monism efectiv</p> <p>22 – metodologia lărgită a științei bazată pe
mărturie – cenzură</p> <p>23 – cunoaștere valabilă, dar la nivelul său
matematic și eventual la nivel verbal</p> <p>24 – adevăr obiectiv, independent de om</p> <p>25 – adevăr unic, absolut și ultim ce
preexistă cunoașterii umane</p> <p>26 – coerența, simplitatea și frumusețea logică
sau matematică – călăuze spre adevăr</p> <p>27 – matematica și logica atotputernice să
descrie orice din real</p> <p>28 – cunoaștere convergentă</p> <p>29 – cuvântul, logica și matematica drept
totalul instrumentelor cunoașterii</p> <p>30 – paradigma mecanicistă universală</p> <p>35 – știință a fenomenelor voluntare</p> <p>37 – matematica ce descrie un salt calitativ</p> <p>38 – sinergia pluralității de instanțe la alte
viețuitoare (minte voluntară)</p> <p>39 – inteligența care să soluționeze probleme ca act
voluntar</p> <p>40 – calculatoare electronice care să reproducă
fenomene voluntare</p> |
|---|---|

ÎN LOC DE „VETO“

Pentru neliniștiții existențialiști, omul este mai curând **ceea ce nu este**, adică proiect, sau mai pozitiv, omul este ceea ce devine (se face)...

Anton Dumitriu a arătat în repetate rânduri că omul are confruntarea cea mai dificilă în **cunoașterea de sine**. „Homo Universalis“ spune încă din titlu că nu putem cunoaște decât ceea ce au în comun oamenii: norme, valori sau reguli. Restul include probleme de fapt...

Dan Farcaș, spre a-și apropia cititorul, ajută titlul său cu unele subtitluri ce pot fi scurt-circuitate astfel: de la realitatea lumii urcăm spre sinergia gândirii. Parcurgem trei trepte: zona gri sau țara nimănui (dincolo de știință și dincoace de metafizică) bânțuită de epistemologia paranoică; adevărul – concept unde se înfruntă variate pariuri și prejudecăți (realmente nu există decât adevăruri sau grade ale adevărului); determinism și liber arbitru sau paradigma mecanicistă în dezacord cu fenomenul voluntar.

Sub nici o formă nu putem accepta concluzia sceptică propusă: **nu** există știință pentru fenomenele voluntare (teza 35). Ar tresări în mormânt regretatul Victor Săhleanu, care a scris un veritabil testament de antropolog, rememorând principalele etape ale demersului științific „De la omul necunoscut la omul cognoscibil“.

Dar poate Dan Farcaș nu a făcut decât o figură de stil, un artificiu retoric în teza 35, spre a semnala o dată în plus urgența căutării mijloacelor de a asana formele inferioare de cunoaștere din zona gri și **repudierea epistemologiei paranoice** printr-o lărgire a metodologiei (noi mărturii) din științele de graniță... Cu alte cuvinte, suntem invitați să purcedem la lucru în mod serios.

De altfel, prin elaborarea unor lucrări ca „Sinergetica gândirii“, savantul Dan Farcaș însuși arăta

că nu a depus armele în problema studierii fenomenelor voluntare. Pentru că nu există cunoaștere perfectă (teza 4), încercăm să prelungim ideea, suntem obligați, ca și Sisif, să reluăm mereu efortul.

Mai întâi însă trebuie să repunem, să reformulăm problema: dacă adevărul este pluralist (teza 5 și altele asemănătoare), atunci desigur că nu putem avea o unică știință: adevărurile parțiale sunt asumate de multitudinea științelor! Dacă vorbim la plural despre ADEVĂR, nu putem vorbi despre ȘTIINȚĂ la singular...

Realitatea se clivează metodologic și didactic, deci aparent, în raport cu perspectivele subiecților cunoscători care cercetează diverse obiecte de interes omenesc. Încă o dată, problema ADEVĂRULUI pluralist este problema PLURALITĂȚII științelor.

(Dan Farcaș, sub tipar Teze privind abordarea unor domenii de graniță)